

Rereading of the Contexts of the Establishment of Uzun Hasan Aq Qoyunlu's Relations with Venice and Their Fluctuations" Based on Untranslated Italian Sources

Mohammad Hassan Rahimian^{1✉} Mohammad Ali Ranjbar²

1.(Corresponding author) Assistant Professor, Department of Islamic Studies Faculty of Literature and Humanities, Jahrom. University. Jahrom. Iran. E-mail mhrahimian@jahromu.ac.ir

2. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, Shiraz University. Shiraz.Iran. E-mail ranjbar@shirazu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 28April
2025

Received in revised
form:15July 2025

Accepted:26July2025

Published online:
6August 2025

Key word:

Aq Qoyunlu,
Bilateral Alliance,
Uzun Hasan,
Ottoman
Expansionism,
Venetian
Ambassadors,
The Venetians .

Extended Abstract

Abstract

The alliance between Uzun Hasan and Venice played a significant role in shaping Iran's foreign policy amid rising Ottoman power. The fall of Byzantium intensified anti-Ottoman sentiment in Italy, while Turkish threats to Venetian interests in the Black Sea and Mediterranean pushed Venice toward an alliance with Uzun Hasan. Despite shared interests, the alliance failed to deliver tangible outcomes. This study reexamines the relationship, focusing on untranslated Italian sources—especially Venetian governmental archives, consular reports, and 19th-century writings—to provide a more balanced view. Previous studies often rely on Turkish and travel literature, neglecting primary Venetian perspectives. Diplomatic missions sent by Venice reflect a serious commitment to the alliance. The Venetians planned to weaken the Ottomans by arming Uzun Hasan and initiating a western front. However, many promised supplies never arrived. Other challenges included geographic distance, Uzun Hasan's strategic errors at the Battle of Otlukbeli, and internal instability caused by his son's rebellion. These factors ultimately led to the collapse of the alliance. Still, the effort marked a turning point in Iran's international relations, setting a precedent for future diplomatic strategies that extended into the Safavid era.

Introduction

The rise of the Aq Qoyunlu to power began with Uzun Hasan's ascendance. His reign and policies significantly influenced the course of Iran's foreign relations, establishing an alliance with Europe—particularly Venice—against part of the Islamic world. Venice, one of the Italian city-states that gained considerable power after the Crusades, amassed great wealth through extensive maritime trade and became an influential player in Europe's balance of power. Following the fall of Byzantium and the loss of a Christian stronghold, a profoundly negative perception of the Ottomans

emerged in Italy, creating a perceived need for a powerful Eastern ally against them. The Italians viewed Uzun Hasan as a descendant of Timur, who had humbled the Ottomans by defeating and capturing Bayezid I, thereby putting them in their place. Meanwhile, growing Ottoman hostility toward Iran drove Uzun Hasan closer to Venice, which was increasingly concerned about losing its possessions in the Black Sea and the Mediterranean. The alliance between the two powers was ultimately sealed after Sultan Mehmed II's attack on Argos, a Venetian territory, followed by his invasion of Karaman, whose ruler was Uzun Hasan's ally. In December 1463, the Venetian Senate proposed an alliance to the rulers of Karaman and Uzun Hasan, dispatching Lazzaro Quirini to Iran. Once Venice's serious commitment became evident, Uzun Hasan reciprocated by sending his own ambassadors, turning the alliance into reality. Venice sought to prevent Uzun Hasan from accepting Ottoman peace offers and open a new western front, while also providing weapons and military advisors. The frequent dispatch of Venetian ambassadors via various land and sea routes demonstrated their determination to support Uzun Hasan, and their concerns about his setbacks are evident in their correspondence. Despite Venice's extraordinary efforts, the alliance ultimately failed due to the vast distance between the two powers and other challenges, including the Ottomans' preemptive seizure of key communication routes, which disrupted the planned simultaneous military operations.

Materials & Methods

Accordingly, this article adopts a historical approach, utilizing description and analysis of untranslated Italian sources, to examine the vicissitudes in the relationship between Uzun Hasan and the Venetian Republic. Key factors such as the Ottoman Empire's role, the challenges of bilateral communication, and the difficulties encountered in the diplomatic missions of both sides' ambassadors are critically analyzed.

Discussion of Results

The examination of untranslated Italian sources provides detailed insights into the formation and continuation of the relationship between Uzun Hasan of the Aq Qoyunlu and the Venetians. References to the contents of letters and the missions of ambassadors in surviving documents leave no doubt about the mutual resolve and goodwill of both parties in forming an alliance against the Ottomans. These sources unanimously agree that Ottoman expansionism in the western territories of their domain and the seizure of Venetian possessions in the Black Sea and the Mediterranean prompted the Venetians to seek an alliance with Iran. To this end, ambassadors were exchanged between the court of Uzun Hasan and the Venetians, demonstrating both sides' serious commitment to an anti-Ottoman coalition. Caterino Zeno, Giosafat Barbaro, Contarini, and Ambrogio Contarini represented Venice, while Qazem Beg, Mirath, and others acted on behalf of Uzun Hasan, revitalizing diplomatic efforts. Following the evaluation of

ambassadors and Uzun Hasan's requests, the Venetians fulfilled their promises by sending military supplies, experts, tactical advice, opening an offensive front in the west, and forming alliances with other European states. However, fortune did not favor this axis of alliance, as numerous challenges led to its failure. The vast distance and difficulty in coordinating simultaneous offensives, Venice's failure to deliver weapons to the Iranians, the Ottomans' preemptive capture of key positions, and Uzun Hasan's tactical mistakes in the final battle against Sultan Mehmed II all contributed to the military defeat. After this setback, Uzun Hasan sought to recover and promised the Venetians a renewed full-scale attack, but rebellions by his sons thwarted these plans, and his death soon followed.

Conclusions

Studies have shown that although this phase of Iranian-Venetian relations ended in failure, the memory of this cooperation remained alive in the minds of the Venetians, prompting them to follow a similar path with the rise of the Safavids. Historical studies indicate that from the Venetian perspective, this path began with Timur (Tamerlane) as an enemy of the Ottomans, continued with Uzun Hasan, and extended to his grandson Shah Ismail and his descendants.

References

- Hasanzadeh, Ismail, (2000) *Turkman's dynasty Qara - qyunlu and Aq-qugunlu in Iran*, Tehran: SAMT. [In Persian]
- Hakki Uzun carslil, Ismail, (1991) *Osmanili Tarihi*, Translated Vahhab Vali, Tehran: Motaleat va Tahghighat e Farhangi. [In Persian]
- Durant, Will, (1966) *The Renaissance (Part v of the Story of Civilization)*, Translated Soheil Azari, Abutaleb Saremi, Tehran: Eghbal. [In Persian]
- Abubakr i Tihrani. *kitab – I Diyarbakriyya Ak Koyunlar Tarihi*, Research, Lugal, Necati Faruk sumer, Tehran: Ketabkhaneh Tahoori. [In Persian]
- Farrokhi, Yazdan, Aminpoor, Arash (2018) *Shah Isma'il, Kurdish emirates and the loss of Diyarbakir from Iran*, Journal of Historical Researches of Iran and Islam Volume 12, Issue 22 - Serial Number 22, Pages 109-132.
- Karimi, Alireza (2013) *Politics in the View of Iranians during the Safavid Era*, Journal of Historical Researches of Iran and Islam Volume 7, Issue 12 - Serial Number 12, pages 127-152. [In Persian]
- Shahbazi, Masoud, Dinparast, Vali (2020) *Stressful Problems in the Relationships between the Aqqoyunlu and the Ottomans in the Period of Uzun Hassan: The Trabzon Empire and the Karaman emirate*, Journal of History of Iran, Volume 12, Issue 2 - Serial Number 27, Pages 57-70.
- Jadadliha, Saeed, Poormohamadiamlashe, Nasroolah (2024) *Analysis of the Dimensions and Indicators of Iran's Foreign Relations in the Era of Shah Tahmasp I of Safavid Dynasty*, Journal of Historical Researches of Iran and Islam, Volume 18, Issue 34 - Serial Number 34, Pages 34-62.
- Savagheb, Jahanbakhsh, Khalandi, Anvar, Parvaneh, Farhad (2020) *Safavid Peacemaking Policy towards the Ottoman Government in the 16 Century*

(With citation to correspondence and treaties and the role of Religion on this Policy), Journal of Historical Researches of Iran and Islam, Volume 14, Issue 26 - Serial Number 26, Pages 19-50.

Tatari, Ali (2007) A review of Iran-Europe Relations in the era of Agh-Ghoyunlu Turkmen, Journal of History of Foreign Relations, Volume 30, pages: 18-40,

Hosein Mirja fari, Hosein (2006). *The History of The Political, Social, Economic, and Cultural Changes in Iran During the: Timurid and Turkman Periods*, Isfahan: Daneshgah e Isfahan. [In Persian]

Navai, Abdolhossein (1985) *Iran and the World from Mogul to Qajariyeh*, Tehran: Homa. [In Persian]

Navai, Abdolhossein (1977) *Historical documents and correspondences from Tamerlane to Ismail*, Tehran: Bongahe tarjome va nashre Ketab.

Hinz, Walther (1987) *rans Aufstieg zum Nationalstaat*, Translated Keykavoos Jahandari, Tehran: Kharazmi. [In Persian]

Nəcəfli, Tofiq (2011) *Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin tarixi müasir türk tarixşünaslığında*, Translated Parviz Shahmarasi, Tabriz: Akhtar.

Rumellu, Hassan Beyg (1970) *Ahsan al -Tavarikh*, Research Abdolhossein Navai, Tehran: Bongahe Tarjome va Nashre Ketab. [In Persian]

Amiri, Zahra (2011) *Relations Between Venice and Iran During the Era of Uzun Hasan Aq Qoyunlu*, Journal of Tarikhpezhoohy, Issu 48, Pages: 1-20

Amiri, Manuchehr (1970) *Travelogues of Venetians in Iran*, Tehran: Kharazmi. [In Persian]

Cite this article: **Rahimian, Mohammad Hassan & Ranjbar Mohammad Ali** (2025). **Rereading of the Contexts of the Establishment of Uzun Hasan Aq Qoyunlu's Relations with Venice and Their Fluctuations" Based on Untranslated Italian Sources.** Journal of Historical Researches of Iran and Islam, vol 19, No.36. Pages : 32-59.

DOI. 10.22111/jhr.2025.47460.3649

© The Author: **Mohammad Hassan Rahimian & Mohammad Ali Ranjbar**

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

بازخوانی زمینه‌های برقراری رابطه اوزون حسن آق قویونلو با ونیز و فراز و فرود آن بر اساس منابع ترجمه نشده ایتالیایی

محمد حسن رحیمیان^۱ محمد علی رنجبر^۲

۱. (نویسنده مسئول) استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه چهرم، چهرم، ایران. رایانامه: mhrahimian@jahromu.ac.ir

۲. دانشیار گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. رایانامه: ranjbar@shirazu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۴/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵

واژه‌های کلیدی:

آق قویونلو،

اتحاد دوجانبه،

اوزون حسن،

زیاده‌خواهی عثمانی،

سفیران ونیزی،

ونیزیان.

رابطه اوزون حسن با ونیز و اتحاد دوجانبه علیه توسعه‌طلبی گسترده عثمانی از عوامل جهت دهنده سیاست خارجی ایران به شمار می‌آید. از دست رفتن بیژانس به‌عنوان یکی از پایگاه‌های مسیحیت، اذهان عمومی را در ایتالیا علیه عثمانی برانگیخت و دست‌اندازی ترک‌ها به مستملکات ونیز در دریای سیاه و مدیترانه سبب شد ونیزیان دست یاری به‌سوی اوزون حسن دراز کنند که در حال مجادله باعثمانی بود. اما زمینه و فرازوفروید این ارتباط چگونه بود. چرا باوجود عزم جدی طرفین نتیجه‌ای عاید ونیزیان و ایرانیان نشد. تاکنون پژوهش‌های چندی بر اساس سفرنامه‌های ونیزیان و تألیفات نویسندگان ترک انجام‌شده است اما فقدان پژوهش بر پایه منابعی که منظرگاه ونیزیان را به تصویر بکشد محسوس است. پژوهش پیش رو قصد دارد بر پایه منابع ترجمه نشده ایتالیایی به‌ویژه اسناد بایگانی دولت ونیز، گزارش‌های کنسولی و کتب متأخر قرن نوزدهم به بازخوانی این رابطه بپردازد و دانسته‌های گذشته را راستی آزمایی کند. بررسی مأموریت‌های محوله به سفیران نشان‌دهنده عزم جدی دو طرف در اتحاد دوجانبه است. ونیزیان قصد داشتند با رساندن تسلیحات به اوزون حسن و گشودن جبهه‌ای در غرب، ترک‌ها را زمین گیر کنند اما عمده این مهمات به دست ایرانیان نرسید. عوامل دیگری چون بعد مسافت، اشتباهات تاکتیکی اوزون حسن درنبرد اتلق بئلی (وتلق بلی) و شورش فرزندش در ناکامی اتحاد مؤثر بود. اگرچه اتحاد دوجانبه به فرجام خوش نینجامید اما به گشودن دریچه‌ای جدید در روابط خارجی ایران تا انتهای حکومت صفویه منجر شد.

استناد: اکبری، رحیمیان، محمد حسن و رنجبر، محمدعلی (۱۴۰۳) بازخوانی زمینه‌های برقراری رابطه اوزون حسن آق قویونلو با ونیز و فراز و فرود آن بر اساس

منابع ترجمه نشده ایتالیایی، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، بهار و تابستان، ۱۴۰۴، دوره ۱۹، شماره ۳۶، ص ۵۹-۳۲.

DOI. 10.22111/jhr.2025.47460.3649

© نویسندگان: محمد حسن رحیمیان و محمدعلی رنجبر

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

مقدمه

سقوط ایلخانان به برآمدن حکومت‌های ملوک‌الطوایفی در نواحی مختلف ایران منجر گردید (فرخی و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۱۰) آق‌قویونلوها (۱۵۰۸-۱۳۷۸ م/ ۹۱۴-۷۸۰ ق) نام اتحادیه قبایل ترکمانی بود که پس از دوره مغول در دیار بکر پدید آمد. اقتدار آق‌قویونلوها با قدرت‌یابی اوزون حسن آغاز گردید. فرمانروایی اوزون حسن (۱۴۷۸-۱۴۵۳ م/ ۸۸۲-۸۵۷ ق) و سیاست‌های وی تأثیر بسیاری در روند تاریخ روابط خارجی ایران بر جا گذاشت و هم‌پیمانی با اروپا-ونیز- را در برابر بخشی از جهان اسلام بنیاد نهاد. ونیز یکی از دولت‌شهرهای مهم ایتالیا بود که پس از جنگ‌های صلیبی قدرت بسیاری یافت و به واسطه موقعیت مناسب در دریای آدریاتیک و تجارت دریایی گسترده صاحب ثروت فراوانی شد و از قدرت‌های مؤثر در موازنه قدرت اروپا گردید. پس از سقوط بیزانس و از دست رفتن یکی از پایگاه‌های مسیحیت، به سبب حضور پاپ در ایتالیا ذهنیت منفی عظیمی علیه عثمانی به وجود آمد و نیاز به متحدی بزرگ در شرق علیه عثمانی را در اذهان جاری ساخت. در ایتالیا اوزون حسن را از بازماندگان تیمور می‌دانستند. فردی که با برتری بر سلطان ایلدروم بایزید و اسیر کردن وی، عثمانیان را سر جای خود نشانده بود. از سوی دیگر دشمنی روزافزون عثمانی با ایران سبب نزدیکی اوزون حسن به ایتالیایی‌ها به‌ویژه دولت‌شهر ونیز گردید که نگران از دست رفتن پی‌درپی مستملکات خویش در دریای سیاه و مدیترانه توسط عثمانی بود. سرانجام حمله سلطان محمد دوم به آرگو، از متصرفات ونیز و پس‌از آن یورش به قرامان که فرمانروای آن متحد اوزون حسن بود اتحاد دو دولت را رقم زد. سنای ونیز زودتر از اوزون حسن برای اتحاد اقدام کرد و در دسامبر ۱۴۶۳ م/ ۸۶۸ ق به حاکم قرامان و اوزون حسن پیشنهاد اتحاد داد و لاتزارو کوئیرینی (Lazzaro Quirini) به ایران فرستاده شد.

پس از آشکار شدن عزم جدی ونیزیان، اوزون حسن نیز سفیران خویش را روانه ونیز ساخت و اتحاد دو دولت رنگ واقعیت به خود گرفت. ونیزیان درصدد بودند با منع اوزون حسن از پذیرفتن پیشنهاد صلح عثمانی، جبهه دیگری را در غرب به راه بیندازند و علاوه بر این در ارسال تسلیحات به ایران و عملیات مستشاری نیز کوتاهی نکردند اعزام پی‌درپی سفیران ونیزی از مسیرهای مختلف زمینی و دریایی نشان از عزم جدی ونیزیان برای یاری اوزون حسن داشت و ابراز نگرانی آنان از

عدم کامیابی اوزون حسن به راحتی از فحواى نامه‌هایشان پیداست. با تمام تلاش‌های فراتر از انتظار ونیزیان، این اتحاد با کامیابی همراه نگردید زیرا دورى مسافت و مشکلاتی دیگر از قبیل پیش‌دستی عثمانیان در فتح گلوگاه‌های ارتباطی سبب شد برنامه‌ی عملیات هم‌زمان مطابق پیش‌بینی‌ها انجام نپذیرد. اتحاد دوجانبه با اینکه به فرجامی نیک نینجامید اما منجر به گشودن دریچه‌ای جدید در روابط خارجی ایران شد که تا انتهای حکومت صفویه به درازا کشید.

پیشینه تحقیق

تاکنون مقالات چندی درباره رابطه ایران عصر اوزون حسن با دولت ونیز به نگارش درآمده است. اساس این پژوهش‌ها به‌طور معمول کتاب سفرنامه‌های ونیزیان است که ترجمه‌ای است از سفرنامه ونیزیانی که در عهد اوزون حسن آق‌قویونلو و اوایل عهد صفوی به ایران سفر کرده‌اند. مترجم ایرانی، کتاب خویش را از روی ترجمه انگلیسی به رشته تحریر درآورده است. این کتاب از نبردها خبر چندانی به دست نمی‌دهد و در آن از اسناد و گزارش‌های رسمی کنسولی اثری نیست. زهرا امیری در مقاله روابط ونیز و ایران در عهد اوزون حسن آق‌قویونلو به بررسی همه‌جانبه این رابطه پرداخته و به‌خوبی تاریخچه روابط ایران و ونیز را یادآور شده است. اما از منابع ایتالیایی زبان استفاده‌ای نکرده است. در مقاله پیش رو قصد براین است که به بازخوانی این رابطه بر پایه منابع ترجمه نشده ایتالیایی پرداخته شود.

علی ططری در مقاله‌ی بررسی روابط ایران و اروپا در دوره ترکمان آق‌قویونلو، قسمتی را به بررسی رابطه اوزون حسن با ونیزیان اختصاص داده است. نویسنده از هیچ منبع ایتالیایی زبان به‌طور مستقیم استفاده نکرده است. مسعود شهبازی و ... در مقاله‌ای به جایگاه امپراتوری طرابوزان و امیرنشین قرامان در روابط آق‌قویونلوها و عثمانی در زمان حسن بیگ آق‌قویونلو، پرداخته‌اند و علل تمایل اوزون حسن به یافتن متحدان اروپایی را ریشه‌یابی کرده‌اند اما این پژوهش علاوه بر توجه به مؤلفه‌های اختلاف‌برانگیز ایران و عثمانی، بیشتر به چندوچون ارتباط ایرانیان با ونیزیان در دوره‌ی موردبحث می‌پردازد. جورجو روتا در مقاله‌ی *Safavid Envoys in Venice* اشاراتی بسیار مختصر به پیشینه روابط ایران و ونیز در عهد اوزون حسن دارد اما در مورد فرایند این روابط هیچ مطلبی را ارائه نمی‌دهد. بحثی مفصل «Empires of Islam in Renaissance Historical Thought» مارگارت میزرو در کتاب درباره‌ی دیدگاه ونیزیان نسبت به اوزون حسن آق‌قویونلو ارائه داده اما تألیف وی به چگونگی رابطه‌ی ونیزیان با اوزون حسن اشاره‌ای ندارد و به فرازوفروود و علل ناکامی آن نپرداخته است. جان وودز در کتاب آق‌قویونلوها (The

Aqquyunlu) اشاراتی به نقش آفرینی ونیزیان در هنگامه‌ی جنگ‌های اوزون حسن و عثمانی دارد اما یادی از مفاد مأموریت‌ها و نامه‌نگاری‌ها نمی‌کند.

از این روابط پر دامنه، آثار و منابع بسیاری به زبان ایتالیایی در آرشیوها و کتابخانه‌های ایتالیا برجای مانده است که تاکنون به عرصه پژوهش درنیامده است. به‌طور کلی مساله اصلی این پژوهش بررسی زمینه‌های برقراری رابطه اوزون حسن آق قویونلو با ونیز و فرازوفروود آن بر اساس منابع ترجمه نشده ایتالیایی است. در این جستار سعی بر این بوده است که بر اساس متون اصلی نامه‌های ردوبدل شده بین دولت ونیز و اوزون حسن و گزارش‌های قرائت‌شده در سنای ونیز به فرازوفروود و چگونگی این روابط و علل ناکامی آن پرداخته شود که در تحقیق‌های پیشین اثری از آن دیده نمی‌شود. برخی از منابع به شرح زیر است:

Navigazione e viaggi: اثر ارزشمند راموزیو (Ramusio) است. وی در سال ۱۴۸۵ م/۸۹۰ ق متولد شد و بعدها رئیس قضاات دولت ونیز، منشی شورای دهنفره و سفیر ونیز به دربارهای مختلف اروپا گردید. وی پنجاه کتاب حاوی خاطرات و سفرها تا عصر خویش را گردآوری کرده و در سه مجلد به چاپ رساند. جلد دوم آن دربرگیرنده سفرنامه‌های مربوط به ایران و دیگر مناطق آسیا هست. از آنجاکه راموزیو یک فرد سیاسی و معتبر بود کتاب وی بهترین منبع برای بررسی سفرنامه‌های ونیزیان به ایران است.

la repubblica di Venezia e la Persia: اسناد پیوست کتاب جمهوری ونیز و ایران نوشته گولیلمو برشه (Guglielmo Berchet)، حاوی مدارک بی‌نظیری از آرشیوهای موجود در ایتالیا هست. برشه که دستی نیز در سیاست داشت با توجه به دسترسی به آرشیوهای مختلف اثری ارزشمند را به یادگار گذاشت. این اسناد مربوط به روابط سیاسی و تجاری ایران و ونیز در دوران آق قویونلو و صفویه است. زبان این اسناد لاتین و ایتالیایی است. کتاب مزبور اولین بار در سال ۱۸۶۵ م/۱۲۸۲ ق در ایتالیا چاپ شد. ترجمه بخشی از کتاب برشه برای اولین بار در زمان قاجار توسط فردی به نام یوسف خان مودب الملک انجام شد که در سال ۱۳۹۲ ش با تصحیح دکتر محسن بهرام نژاد منتشر شد اما مبنای کار این پژوهش برپایه اسناد پیوستی کتاب برشه است که ترجمه نشده است. اهمیت اسناد پیوستی کتاب برشه به این خاطر است که تنها منبعی است که نامه‌های رسمی سفیران ونیزی را در بر دارد. *Annali veneti dall'anno 1457 al*: 1500 این اثر به حوادث رخ داده در طی سالهای ۱۴۵۷ تا ۱۵۰۰ م/۹۰۵-۸۶۱ ق اشاره دارد.

نویسنده این اثر دومینیکو مالی پیرو (Domenico Malipiero) سناتور ونیزی است که از نزدیک شاهد بسیاری از رویدادهای سیاسی بود. یادداشت‌های وی در سال ۱۸۴۳ م توسط بایگانی تاریخ ایتالیا منتشر گردید. Dello historie di Ciprian Manente da orvieto اثر مزبور نوشته چیپریان ماننته (Ciprian Manente) مورخ بزرگ ایتالیایی در قرن ۱۶ م است که به شرح وقایع سالهای ۹۷۰ تا ۱۵۶۱ م می‌پردازد. وی از نبرد میان اوزون حسن و سلطان محمد دوم و کمکهای ونیزیان به ایران می‌نویسد و درباره شاه اسماعیل اول و شاه طهماسب و درگیری‌های آن‌ها با ترکان مطالب درخور توجهی دارد.

موقعیت سیاسی، تجاری دولت شهر ونیز و زمینه‌های گرایش آن به آق‌قویونلوها

به هنگام فرمانروایی اوزون حسن (۱۴۷۸-۱۴۵۳ م / ۸۸۲-۸۵۷ ق)، ایتالیا مجموعه‌ای متشکل از دولت‌شهرهایی قدرتمند مثل ونیز در شرق، جنوا در غرب، میلان در شمال و فلورانس در مرکز بود که در رقابت با یکدیگر به سر می‌بردند. قدرت موثر دیگر دستگاه کلیسا و پاپ بود که عملکردش سبب تشدید اختلافات میان دولت‌شهرها شد. موقعیت جغرافیایی ونیز در کنار دریای آدریاتیک (۱) سبب شد بقایش به تجارت دریایی وابسته باشد. رقابت‌های اقتصادی ونیز و جنوا در اواخر قرن چهاردهم میلادی منجر به تصاحب جزیره قبرس توسط ونیزیان گردید و آنها به مرور بخشهایی از آلبانی، موره آ (Morea) و کورفو (Corfu) (۲) در دهانه دریای آدریاتیک، کرت و بنادری را نیز در بخشهای جنوبی دریای یونان متصرف شدند (اوزون چارشیلی، ۱۳۸۰: ۲۶۸/۱). اما پس از آن مانع عظیم‌تری بر سر تجارت ونیزیان و سایر دولت‌شهرهای ایتالیایی پدید آمد و آن قدرت‌یابی دولت عثمانی (۱۹۲۳-۱۲۹۹ م / ۱۳۴۲-۶۹۸ ق) بود. تا زمانی که امپراطوری بیزانس پابرجا بود ونیزیان گاه با این امپراطوری و گاه با عثمانیان پیمان می‌بستند و این هدف را دنبال می‌کردند که عثمانی و بیزانس با هم به توافق نرسند (همان، ۲۶۹/۱). جنواییان، ونیزیان و اهالی پیزا در قرن سیزدهم میلادی اجازه تجارت در همه امپراطوری بیزانس را به دست آوردند. به واسطه اجازه امپراطور آلسیوی سوم (۱۲۰۵-۱۱۹۳ م) هیچ مانعی برای تجارت ایتالیایی‌ها در جزیره کرت (۳) و ترابوزان و سینوپ (۴) وجود نداشت. ونیزیان به همه بنادر دریای سیاه به جز آنکیالو (Anchialo) رفت‌وآمد داشتند (Heyd, 1868: 1). با سقوط بیزانس در ۱۴۵۳ م / ۸۵۷ ق و فتح قسطنطنیه معادلات تجاری و سیاسی کاملاً به هم ریخت زیرا با تصاحب قسطنطنیه،

سلطان عثمانی کاملاً بر تنگه‌های دریای سیاه مسلط گردید و اختیار آنها را از ونیز و جنوا گرفت (Stanchev, 2010: 45).

در طول قرون سیزده و چهارده میلادی، جهانگردان بیشتر میسیونر یا بازرگان بودند. گشایش تجارت در آسیا در قرنهای پیش گفته توسط جهانگردانی انجام گردید که ابتدا مناطق کمتر توجه شده را کشف کرده، درباره آب و هوا، محصولات، دولت، مذهب و نژادهای ساکن آن مناطق به تحقیق پرداخته و آنگاه به برقراری روابط تجاری اقدام می‌کردند و نهایتاً کلونیهای (۵) خود را به وجود می‌آوردند (Amat, 1874: v). مذهب و تجارت دو علت عمده‌ای بود که ایتالیایی‌ها و به ویژه ونیزیان را به سفر و می‌داشت. جهانگردان ایتالیایی از زمان ایلخانان (۱۳۵۳-۱۲۵۶ م/ ۷۵۴-۶۵۴ ق) سفرهای خود را به ایران آغاز کردند. سفرنامه مارکو پولو به نام ایل میلیون (Il milione) شرق را در کانون توجهات قرار داد. موضوع دیگری که باعث توجه ایتالیایی‌ها به ایران شد، اختلاف دولت‌شهرهای ایتالیایی با یکدیگر بود که با دخالت‌های فرانسه، اسپانیا و پاپ شدت یافت. جنگ کیوجا (Chioggia) (۱۳۷۸-۱۳۸۱ م) میان ونیز و جنوا که با پیروزی ونیز همراه شد سلطه دریایی ونیزیان را به همراه آورد و جنوا هرگز نتوانست سیادت دریایی گذشته را به دست آورد. علت اصلی جنگ کشمکش بر سر تصرف جزیره تِنِدو (Tenedo) در نزدیکی داردانل و در دریای اژه بود که اهمیت به سزایی برای تجارت دریای سیاه داشت. در این نبرد امپراتور ترابوزان موضع نزدیکی با ونیزیان داشت (Casati, 1866: 13). افزایش قدرت ونیزیان به دنبال کامیابی در این جنگ دریایی سبب هراس سایر دولت‌شهرها گردید به طوری که به هر اقدامی دست یازیدند تا از افزونی قدرت ونیزیان جلوگیری کنند. در نتیجه جنگ کیوجا (Chioggia) جنوا تحت سلطه فرانسه درآمد و قدرت و کلونی‌ها و هرگونه تاثیر سیاسی‌اش را از دست داد و به شرکت‌های تجاری تبدیل شد. اما ونیز هژمونی خود را در شرق به واسطه ثروت کلونی‌هایش تثبیت کرد و با گسترش تجارت و برتری‌هایی که به دنبال ضعف امپراتوری لاتین کسب نمود، قدرتی برتر یافت. تا زمانی که عثمانی نیروی دریایی نداشت ونیز تهدیدی را حس نمی‌کرد و حتی در جنگ‌هایی مثل ۱۴۱۶ م/ ۸۱۹ ق به تنهایی با عثمانی درافتاد، اما پس از قدرتیابی دریایی عثمانی، ونیزیان به تحرکات جدیدی به منظور مقابله با ترک‌ها دست یازیدند (Molmenti, 1928: 2). ونیزیان نه تنها در ۱۴۷۹ م/ ۸۸۳ ق، نگروپونته و بخش‌هایی از آلبانی را به ترک‌ها واگذاشتند بلکه سرانجام تمام مستملکات و پایگاه‌های تجاری خویش در دریای سیاه و مدیترانه را از کف دادند (Ibid, 3) و از

آنجا که به تنهایی قادر به مقابله با ترکان نبودند و سایر دولت‌شهرهای ایتالیایی نیز از اتحاد با آنها سرباز زدند، درصدد اتحاد با ایران برآمدند.

از سوی دیگر اوزون حسن پس از شکست بزرگترین رقیب خویش یعنی جهان‌شاه قراقویونلو (۱۴۶۷-۱۴۳۸ م/۸۷۲-۸۴۱ ق) و غلبه بر سلطان ابوسعید تیموری (۱۴۶۹-۱۴۵۰ م/۸۷۳-۸۵۴ ق) فرمانروای ایران گردید (طهرانی، ۱۳۵۶: ۴۲۹ و ۴۸۸). آنگاه که حکومت‌های محلی شیروانشاهان، کیانیان و مرعشیان تابعیت اوزون حسن را پذیرفتند (حسن زاده، ۱۳۷۹: ۱۰۳) وی با آسودگی خاطر تصمیم گرفت به گسترش قلمرو خویش در غرب بپردازد و این امر وی را در مواجهه با امپراطوری عثمانی قرار داد. همزمان با به تخت نشستن اوزون حسن در سال ۱۴۵۳ م/۸۵۷ ق، سلطان محمد دوم (۱۴۸۱-۱۴۵۱ م/۸۸۶-۸۵۴ ق) قسطنطنیه را تصرف کرد. حادثه‌ای که برای ونیزیان غیر قابل پذیرش بود. اصرار ونیزیان بر تسخیر قسطنطنیه در جنگ صلیبی چهارم (۱۲۰۴-۱۲۰۲ م/۶۰۰-۵۹۸ ق) به رونق تجارت ونیز کمک کرد و برعکس سقوط آن در ۱۴۵۳ م/۸۵۷ ق به دست عثمانی به تجارت ونیزیان لطمه زد (دورانت: ۱۳۴۵/۵: ۳۸۱) زیرا معادلات تجاری دریاهای سیاه و مدیترانه را تغییر داد. از دست رفتن قسطنطنیه که از پایگاه‌های عمده مسیحیت بود ترس را به جان پاپ پیوس دوم (Pio) انداخت که خطر احتمالی ترک‌ها را از رم دور کند. پس در سال ۱۴۵۸ م/۸۶۳ ق، راهب فرانسیسکن، لودویکو دا بولونیا (Ludovico da Bologna) را به نزد اوزون حسن فرستاد تا با وی ارتباط برقرار کند. سفیر در دسامبر ۱۴۶۰ م/۸۶۵ ق با هیأتی از سفیران آسیایی به رم بازگشت، همراه با فردی که ادعا می‌کرد نماینده اوزون حسن است و پاپ با اشتیاق فراوان از او استقبال کرد. هرچند مشخص نشد آن‌ها واقعاً نمایندگان اوزون حسن بودند یا خیر اما درگذشت پاپ سبب شد اتحادی شکل نگیرد. (Meserve, 2008: 225)

سیاست‌گذاران و مبلغان ایتالیایی، هیجان زده از امکان اتحاد با این شاهزاده قدرتمند، عمدتاً باورهای اسلامی اوزون حسن را کمرنگ جلوه داده و در عوض جایگاه سیاسی او را بزرگ‌نمایی می‌کردند. آن‌ها اوزون حسن را جانشین شایسته پادشاهان هخامنشی ایران باستان می‌دانستند که می‌توانست خشایارشا یا داریوش یا کوروشی تازه باشد، دوستی استوار برای قوم برگزیده خدا. دوجه ونیز پیتر و موچه نیگو (Pietro Mocenigo) نه او را «کافر»، «مرتد» یا «بت پرست» که صرفاً «غریبه نسبت به دین مسیح» خطاب می‌کرد، کسی که به هیچ وجه دشمن نبود. (Meserve, 2008: 226) فرانچکسو فیلفو (Francesco Fielfo) اومانیست ایتالیایی بر اساس کوروش نامه گزنفون چنین نتیجه‌گیری کرد که اوزون حسن، مشتاقانه به پاس‌داری از

محبت‌های ونیزی‌ها برمی‌آید، چرا که بر اساس باور کهن ایرانیان، ناسپاسی بدترین رذایل اخلاقی به شمار می‌رفت. (ibid, 228) اولین اشاره به اوزون حسن در منابع ایتالیایی را می‌توان در گزارش زورتزی دی فیاندرا (Zorzi da Fiandra) از کارگزاران دولت ونیز دید. بنا به این گزارش در ۱۴۵۰ م/ ۸۵۴ ق امپراتور ترابوزان کالو یوحنا (Giovanni IV) (۱۴۵۱-۱۴۵۹ م) با حاکم ارمنستان که از اتباع اوزون حسن بود جنگید و اسیر گردید و نزد اوزون حسن فرستاده شد. اوزون حسن به وی گفت: «به من گفته‌اند که شما یک دختر فرزانه و خوب به نام تئودورا دارید. او را به همسری من در آورید. امپراتور پاسخ داد ما مسیحی هستیم و شما کافر. چگونه چنین چیزی را انجام دهیم؟ اوزون حسن گفت: این اهمیت ندارد و شما مجبورید آن را بپذیرید» (Documenti, Berchet, 1865: I). بر طبق این گزارش، اوزون حسن ازدواج با دسپینا را شرط آزادی کالو یوحنا قرار داد. البته به گفته والتر هینتس اوزون حسن تحقق این ازدواج را پیش شرط همکاری سیاسی - نظامی با کالو یوحنا برای مقابله با عثمانی قرار داده بود (هینتس، ۱۳۶۶: ۴۵). اشاره دیگر منابع به اوزون حسن، به روند قدرت‌گیری‌اش در پی منازعات با عمویش شیخ حسن بر می‌گردد. بر این اساس اوزون حسن در سال ۱۴۵۵ م/ ۸۵۹ ق بارها به قلمرو عمویش (۶) شیخ حسن (فرزند قرايولوک) تاخت و خسارتهای فراوانی به بار آورد. مرزهای آماسیه تا آنقره نیز از یورش اوزون حسن در امان نماند اما شاهزاده بایزید جوان (۱۵۱۲-۱۴۸۱ م/ ۹۱۸-۸۸۶ ق) که در آماسیه ساکن بود به دستور پدرش سلطان محمد دوم از مقابله با اوزون حسن احتراز کرد زیرا سلطان ترک خطر وی را چندان مهم نمی‌شمرد. اما سرانجام تاخت و تازهای اوزون حسن برای سلطان غیر قابل تحمل گردید و در ۱۴۵۹ م/ ۸۶۳ ق برای مقابله با وی تا نزدیکی‌های ترابوزان آمد و اوزون حسن گریخت» (Documenti, Berchet, 1865: I). همکاری شیخ حسن و بایزید برای دستگیری اوزون حسن ناکام ماند و به هنگام عقب نشینی شیخ حسن، اوزون حسن بر وی حمله برد و «او را با یارانش دستگیر کرد و سر وی و پسرش را برید. پس سر حسن را به نزد محمد ترک فرستاد و سر پسرش را به نزد سلطان مصر» (Ibid). سلطان مصر از این کار اوزون حسن ابراز مسرت کرد اما سلطان ترک به شدت مکدر شد (Ibid). رابطه اوزون حسن با عثمانی نمی‌توانست دوستانه باشد. زیرا علاوه بر ناراحتی سلطان محمد از ارسال سر شیخ حسن به باب عالی، اوزون حسن متحد دیگر عثمانی یعنی جهانشاه قراقویونلو را نیز به قتل رسانده بود. از جهانشاه مکاتیبی دوستانه خطاب به سلطان محمد دوم به جای مانده است که در مورد اوزون حسن با وی در ارتباط بوده است (نوایی،

۱۳۵۶: ۵۵۲). اوزون حسن پس از شکست دادن جهان‌شاه قراقویونلو نامه‌ای غرورآمیز به سلطان محمد نوشت و از وی خواست «که به شنیدن این مژده‌ها ابته‌هاج نموده در ترتیب دولتخواهی و نیکخواهی کوشند و ابواب درجات او و عرض حالات مفتوح دارند» (همان، ۵۷۷). سلطان به وی پاسخ داد که مہیای نبرد باشد. (همان، ۵۷۹) در سال ۸۷۵/۱۴۷۰، اوزون حسن سفیری به ونیز و نزد پاپ فرستاد تا پیروزی‌اش بر جهان‌شاه و سلطان ابوسعید را اعلام کند و افزود که: «تنها مانع و دشمن باقی‌مانده، محمدبیگ عثمانی است؛ درهم‌شکستن قدرت او و ریشه‌کن کردن فرمانروایی‌اش کار ساده‌ای است» —البته مشروط بر اینکه ونیز همچنان آمادگی داشته باشد تا تعهد قبلی‌اش را برای هماهنگی یک حمله دریایی علیه عثمانی‌ها همراه با حرکت نیروهای زمینی آق‌قویونلو اجرا کند. اما جمهوری ونیز در آن زمان منتظر نتایج یک ابتکار صلح بود که پس از فتح نگرپونته به‌دست عثمانی‌ها در تابستان ۱۴۷۰/اوایل ۸۷۵ آغاز شده بود، و بنابراین بلافاصله به پیشنهاد اوزون حسن پاسخ نداد. (Woods, 1999: 114) اوزون حسن ترابوزان را حق خویش می‌دانست و ادعا داشت که کالیوچنا آن را به دخترش یعنی دسپینا بخشیده است. در سال ۱۴۵۹ م / ۸۶۳ ق ایلچیان آق‌قویونلو به ریاست مرادیگ به استانبول آمدند و خواستند تا باج پرداختی ترابوزان به عثمانی ملغی شده و مناطق سیواس و قیصری به عنوان جہیزیۂ دسپینا خاتون به دولت آق‌قویونلو تسلیم شود. این پیشنهاد توسط سلطان محمد دوم رد شد (روملو، ۱۳۴۹: ۵۹۳/۱). اوزون حسن مادرش سارای خاتون را برای وساطت به نزد سلطان ترک فرستاد. در ۲۶ اکتبر ۱۴۶۱ م / ۱۳ محرم ۸۶۶ ق ترابوزان توسط سلطان محمد دوم فتح شد. سارای خاتون که شاهد سقوط شهر بود، حق جانشینی عروسی (دسپینا خاتون) را بر تخت ترابوزان یادآوری کرد. او با استفاده از این نکته، خزانه ترابوزان را با سلطان ترک تقسیم کرد (همانجا). از دست رفتن ترابوزان سبب گردید اوزون حسن نه تنها متحد خویش یعنی کالیوچنا را از دست بدهد بلکه از دسترسی به دریای سیاه نیز محروم گردید. این موضوع سبب نزدیکی اوزون حسن به دولت قرامان گردید. قرامان امیرنشین کوچکی در منطقه آناتولی مرکزی و غربی با مرکزیت قونیه بود که پس از فروپاشی دولت سلجوقیان روم مجال حیات یافت. درگیری‌های داخلی امیران قرامان پای اوزون حسن آق‌قویونلو و سلطان عثمانی را به این منطقه باز کرد (همان: ۶۳۵/۲). تصرف قرامان توسط عثمانی درگیری اوزون حسن با دولت عثمانی را اجتناب‌ناپذیر ساخت. سلطان محمد دوم از اوزون حسن بیم داشت بنابراین تصمیم گرفت هرچه سریعتر متحدان اوزون حسن را در آناتولی قلع و قمع کند تا امکان پیشرفت وی به سمت غرب را بگیرد. اوزون حسن که می‌دانست سلطان ترک بسیار قدرتمند است، دست اتحاد

ونیزیان را به گرمی فشرد (Malipiero, 1843:26). هرچند برخی محققان، دوره صفویه را نخستین عصر برقراری دیپلماسی پایدار با اروپا می‌دانند (کریمی، ۱۳۹۲: ۱۲۷) به نظر می‌رسد دوران آق قویونلو در این مورد پیش‌تاز بود اما برخلاف دوران صفوی که رابطه با عثمانی گاهی دوستانه و گاهی دشمنانه بود (ثواقب و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۹) در دوران اوزون حسن تمام مناسبات با عثمانی خصمانه بود. اوزون حسن در رابطه با عثمانی هیچ انعطافی از خود نشان نداد و این سبب شکستش شد برخلاف شاهان صفوی مثل شاه طهماسب که در برخورد با نیرومندترین سلطان عثمانی یعنی سلیمان قانونی انعطاف به خرج داده و آن را مدیریت کرد. (جدلی‌ها و دیگران، ۱۴۰۳، ۳۸)

مجادلات ونیزیان با عثمانی پیش زمینه اتحاد آنان با آق قویونلوها

یک سال پس از فتح قسطنطنیه (۱۴۵۳ م/ ۸۵۷ ق)، در ۱۸ آوریل ۱۴۵۴ م میان سلطان محمد دوم و نماینده ونیز بارتولومئو مارچلو (Bartholomeo Marcello) پیمانی امضا گردید و ضمن تایید پیمان قبلی که در سپتامبر ۱۴۶۰ م در ادرنه منعقد شده بود، سلطان ترک به تمام مقدسات سوگند یاد کرد که منافع ونیزیان در خشکی و دریا و هرکجا که پرچم سن مارکو برافراشته است تحت حفاظت صلح خواهد بود. چند سال بعد نیز معاهده‌ی دیگری در ۱۸ آوریل ۱۴۶۲ م منعقد گردید. (Pia pedani, 2005:12) این معاهدات امتیازات و الزاماتی برای ونیزیان به همراه داشت که ضمن تاکید بر آزادی تجارت دوطرفه، ونیزیان متعهد شدند که کشتی‌هایشان حتماً در قسطنطنیه توقف داشته باشد. در تعهدات ونیزیان آمده بود که حق همکاری با دشمنان عثمانی و اعطای پناهندگی به مخالفین سلطان ترک را ندارند. متقابلاً سلطان نیز پذیرفت که خسارتهای وارده به ونیزیان در جریان فتح قسطنطنیه را جبران کند. افزون بر این سلطان ترک در این معاهده بندی گذاشت که ونیزیان برای تهیه توپ و سلاحهای آتشین به عثمانی یاری رسانند (Canale, 1866:202) چندی بعد، ونیزیان که دریافتند که چنین تعهدی ممکن است علیه خود آنها به کار گرفته شود، تصمیم گرفتند با گسترش روابط با سلطان مصر دیگر راههای تجاری ممکن را باز نگهدارند. استقبال سلطان مصر از ونیزیان سبب شد سلطان ترک پس از چندی در سال ۱۴۷۳ م به مقدونیه، موره آ و اپیرو (Epiro) (۷) حمله برده و آنها را تصرف کند. با این کار وی به آرگوی یونان (Argo) که از متصرفات ونیز بود نزدیک شد (Ibid). علاوه بر مسائل سیاسی ارتباطات خانوادگی نیز به نحوی سبب نزدیکی اوزون حسن و ونیزیان گردید. پس از ازدواج اوزون حسن با

دسپینا تئودورا، خواهر دسپینا به ازدواج دوک آرشیپل (۸) یعنی نیکولو کرسپو درآمد که چهار دختر حاصل از این ازدواج با اشراف‌زادگان ونیزی ازدواج کردند. یکی از آنها به نام ویولانتته (Violante) با کاترینو زنوی معروف ازدواج کرد. بدین ترتیب اوزون حسن با ونیزیان خویشاوند گردید. (Ramusio, 1977-88:3187).

به طور کلی روند تحولات بدین شرح رقم خورد که سلطان محمد دوم در سال ۱۴۶۱ م / ۸۶۶ ق ترابوزان را تصرف کرده و در ۱۴۶۳ م / ۸۶۷ ق به آرگو که در اختیار ونیزیان بود، حمله ور شد (Berchet, 1865:3) سپس قرامان را تصرف کرد. با تصرف ترابوزان و قرامان موقعیت تجاری آق قویونلو به شدت تضعیف گردید و اوزون حسن دسترسی به دریای سیاه را از دست داد. پس سفیری را روانه ونیز ساخت. به نظر می‌رسد سنای ونیز زودتر از اوزون حسن برای اتحاد اقدام کرده باشد. زیرا سنا در دوم دسامبر ۱۴۶۳ م / ۸۶۸ ق به آندرا کورنارو (Andrea Cornaro) دستور داد که به حاکم قرامان و اوزون حسن پیشنهاد اتحاد بدهد. چون کورنارو شخصاً نمی‌توانست به ایران برود، لاتزارو کوئیرینی (Lazzaro Quirini) را به ایران گسیل کرد (Malipiero, 1843:26). در همین اوان با تصویب سنا، سفیرانی به فرانسه، بورگونیا (۹)، سیسیل، پرتغال، مجارستان و بوهیمیا (۱۰) اعزام شدند تا پیگیر ایجاد ائتلافی علیه ترکان باشند (Documenti, Berchet:II). در حالی که کوئیرینی آماده بود عازم ایران شود در ۱۳ مارس ۱۴۶۴ م / ۸۶۹ ق سفیری از ایران به نام قاسم حسن بیگ به ونیز رسید. نماینده شاه ایران در سنا گفت «شاه در بهار آینده با شصت هزار سوار به مقابله با عثمانی خواهد شتافت و درخت تناور عثمانی که در مقابل بادهای ایستادگی می‌کند اگر کرم کوچکی از پایین تنه آن را بجود به راحتی در مقابل هر بادی در هم خواهد شکست و این کرم اوزون حسن خواهد بود» (Berchet, 1865:3). سفیر اوزون حسن خاطرنشان کرد که چگونه امیر تیمور (که او را پدربزرگ ارباب خود می‌خواند) روزگاری بایزید، پدر سلطان محمد را اسیر کرد و او را در قفسی زیر میز غذاخوری خود نگاه داشت، و هر کجا می‌رفت با خود می‌برد، تا اینکه بایزید به طرزی فلاکت بار جان سپرد. او گفت که این پیروزی تیمور را به یادشان می‌آورد تا خصومت اربابش نسبت به ترک‌ها را به اطلاع شورای ونیز برساند. (Meserve, 2008:226) سفیر به دولت ونیز اطمینان داد که ایران هرگز صلحی را با عثمانی بدون شرکت ونیزیان منعقد نخواهد کرد و ایرانیان قصد دارند در سواحل تنگه‌ی نزدیک گالیپولی (۱۱) به تحرکاتی دست بزنند تا ونیزیان بتوانند به قسطنطنیه داخل شوند. از طرف سنا نامه‌ای مبنی بر پذیرش پیشنهاد اتحاد با ایران به سفیر داده شد و اعلام شد که پاپ، دوک بورگونیا

و شاه سیسیل در ائتلاف حاضر خواهند بود. به طور شفاهی به سفیر گفته شد که سواحل و بندرگاههای فتح شده توسط ونیزیان در اختیار ایرانیان باقی خواهد ماند (Documenti, Berchet: IV).

در ۲۶ سپتامبر ۱۴۶۴ م/ ۸۶۹ ق نامه ونیز به اوزون حسن مبنی بر اتحاد در سنا قرائت گردید و پیشنهاد شد که از دو سوی بر عثمانی یورش برده شود. سنا بر حرکت سریع اوزون حسن تاکید داشت و به وی اعلام کرد که «همه آنچه را که شما فتح خواهید کرد از آن شما باشد». (Ibid) سلطان محمد پس از آگاهی از مبادله سفیران، از ترس اینکه در ایتالیا اتحادی علیه وی صورت گیرد در سال ۱۴۶۵ م/ ۸۷۰ ق سفیری را با هدایا نزد دوک میلان فرانچسکو اسفورزا (Francesco Sforza) (۱۴۵۰-۱۴۶۶ م) فرستاد و تقاضای اتحاد نمود اما دوک شصت و چهار ساله مایل نبود در سالهای آخر عمرش، صلح ایتالیا را که حاصل زحمات خودش بود به هم بزند (Cappelletti, 1850: 6/280). سلطان چون از دوک میلان پاسخی دریافت نکرد در ایامی که ونیزیان از دربار اوزون حسن بی خبر مانده بودند، به آنها پیشنهاد صلح داد. ونیزیان نیز با زیرکی استرداد نگروپوته را در قرارداد صلح خواستار شدند تا با خریدن وقت از ایران خبری دریافت کنند (Berchet, 1865: 7). در سال بعد نماینده دیگر اوزون حسن به نام کاظم حسن (۱۲) با نامه‌هایی مبنی بر آمادگی وی برای حمله به عثمانی، به ونیز رسید. کوئیرینی در فوریه ۱۴۷۱ م/ ۸۷۶ ق همراه با میراث (Mirath) سفیر ایرانی به ونیز مراجعت کرد و این دو فتوحات جدید اوزون حسن را به اطلاع ونیز رسانده و از تصمیم وی مبنی بر اتحاد و جنگ علیه عثمانی خبر دادند. میراث حامل نامه‌ی اوزون حسن به سینیوریای ونیز و پاپ پائول دوم (۱۴۷۱-۱۴۶۴ م) بود. در این نامه اوزون حسن چگونگی قدرت یافتن خود را شرح داده بود: «با کمک خداوند، ما دشمن قدرتمندان جهان‌شاه را بیرون ساختیم و قلمرو وی را تصرف کرده و مالک همه مناطق شدیم. قلمرو سلطان ابوسعید از مردم جغتای که بخش وسیعی از ایران تا نینوا را در تصرف داشت، را نیز فتح کردیم» (Malipiero, 1843: 68). اوزون حسن یادآوری کرد که تنها یک مانع در برابر وی وجود دارد و آن «محمد بیگ پسر عثمان ترک است». وی خواستار آن شد که به سفیرش میراث ارمنی اطمینان شود (Ibid).

در ۱۴۷۲ م سلطان محمد پس از تدارکات فراوان عازم نبرد گردید و چون بیم داشت که ونیزیان از تنگه داردانل استفاده کنند، فرزند کوچکش را در قسطنطنیه گذاشت و عازم تراکیا (۱۳) شد. از دیگرسوی اوزون حسن به گرجستان حمله برد و اسیران بسیاری را گرفت. این اقدام اوزون حسن

تردیدی برای اقدام سلطان به جنگ به جا نگذاشت (Cappelletti, 1850:339). متعاقب اشغال قرامان در سال ۸۷۲ ق توسط ترکها و پناهندگی پیر احمد حاکم قرامان و جمعی از بزرگان دولت به دربار اوزون حسن جنگ علناً در جبهه‌های دورتر شروع گردید. سپاهیان اوزون حسن در بهار سال ۱۴۷۲ م/ ۸۷۶ ق عملیات موفقیت آمیز جنگی را آغاز کرده و شهرهای توقات، قیصریه، آق سرای و آق شهر را تصرف کرده و به قرامان وارد شدند. پس از آن به علت فرارسیدن زمستان عملیات جنگی متوقف شد و وعده آغاز جنگ به بهار سال بعد موکول شد (نجف‌لو، ۱۳۹۰: ۱۳۶). یکی از نوادگان اوزون حسن با صد هزار نفر از فرات علیا گذشت و با شمار زیادی از سپاهیان ترک که تحت فرماندهی یکی از فرزندان سلطان بودند درگیر شده و پیروز شدند پس راه آناتولی گشوده شد و توقات به تملک ایران در آمد و عازم قونیه شد. همزمان در امتداد سواحل آناتولی «ناوگان ونیزی ترس را می‌پراکند و سرزمین‌ها را غارت کرده و به آتش می‌کشید» (Cappelletti, 1850:338).

فرارسیدن اکتبر ۱۴۷۲ م/ ۸۷۶ ق؛ سختی راهپیمایی و نامساعد بودن هوای آن فصل و نزدیکی زمستان و قولنج کلیه سلطان را وادار به عقب نشینی کرد (Ibid). دولت ونیز کاترینو زنو را برای سفارت برگزید. زنو همراه با میراث عازم ایران شد (Documenti, Berchet: VII). با ورود زنو به ایران، اوزون حسن، حاجی محمد (۱۴) را برای دریافت توپخانه به ونیز فرستاد. وی برای دوجه (۱۵) ونیز هدایایی گرانبها فرستاد. چند روز قبل از ورود حاجی محمد، سفیری یهودی و اسپانیایی الاصل از جانب اوزون حسن به دربار ونیز رسید و خبر داد که شاه عزم مقابله با سلطان عثمانی را دارد. بنا به درخواست حاجی محمد سنا تصمیم گرفت در نامه‌ای به شاه ایران وی را مطمئن سازد که درخواستهایش را انجام داده و نیروی دریایی ونیز را نیز به کمکش خواهد فرستاد. در همین زمان سنا به زنو نوشت که ونیزیان، سفیر ترک را که برای درخواست صلح به آنجا آمده بود، مرخص کرده‌اند (Berchet, 1865:9).

نشانه‌های عزم ونیزیان بر تداوم اتحاد با ایران

پس از آنکه زنو اهتمام اوزون حسن مبنی بر نبرد با عثمانی را به سنای ونیز مخابره کرد، سنا تصمیم گرفت سفیر ویژه‌ای را به ایران ارسال کند که بدین منظور جوزافا باربارو (Giosafa Barbaro) انتخاب شد. وی زبان‌های شرقی را به خوبی صحبت می‌کرد زیرا مدت زیادی کنسول ونیز در تانا و اسکوتاری (۱۶) بود (Ibid). به همراه باربارو شش توپ بزرگ، ده نیمه بزرگ و سی

و شش کوچک، پانصد منجنیق و نوعی کمان بزرگ، تفنگ و باروت، گلوله‌های آهنی، بیل و کلنگ و هدیه‌ای به ارزش شانزده هزار دوکات فرستاده شد. در سه نوبت دیگر نیز ونیز برای اوزون حسن پانصد تفنگ معمولی و صد تفنگ اسپینگارد (Spingarda) (۱۷) را ارسال کرد. (Ibid). باربارو در سفرنامه‌اش خاطرنشان می‌کند که در خلال جنگ‌های سال ۱۴۷۱ م / ۸۷۶ ق میان ونیز و عثمانی همراه با سفیر اوزون حسن عازم ایران شد. سفیر مزبور برای برانگیختن ونیز به جنگ با عثمانی اعزام شده بود. (امیری، ۱۳۴۹: ۵۳) اعزام باربارو دلایل دیگری نیز داشت. اول آن که وقتی اوزون حسن دید از انجام وعده‌های ونیزیان برای ارسال تدارکات جنگی خبری نیست کمتر به زنو واقعی نهاد. بنابراین زنو دولت ونیز را از کاهش تمایل شاه به جنگ باخبر نمود و این موضوع سبب شد باربارو بلافاصله به ایران اعزام گردد. دوم این که شایعاتی به گوش اوزون حسن رسید مبنی بر این که ونیزیان در پی صلح با عثمانی هستند بنابراین دولت ونیز که کوچکترین تمایلی به برقراری صلح میان اوزون حسن و عثمانی نداشت تصمیم گرفت باربارو را به ایران بفرستد. دلیل سوم این بود که سفیر اوزون حسن یعنی حاجی محمد از قول شاه متبوعش گفته بود که اوزون حسن با دشمنان ونیز دشمن است و با دوستان ونیز دوست، ونیزیان از این گفته چنین استنباط کردند که ممکن است اقدامات اوزون حسن منجر به اتحاد سلطان مملوک مصر با سلطان محمد فاتح شود و این می‌توانست فاجعه بار باشد. پس به باربارو خاطرنشان کردند که به شاه یادآوری کند که جنگ فقط باید در برابر عثمانی دنبال شود. (Berchet, 1865: 11)

باربارو ماموریت‌هایی آشکار و محرمانه را بر عهده داشت. در ماموریت آشکار وی می‌بایست در معیت حاجی محمد به دربار شاه رفته تا روحیه جنگ با ترکان را در وی زنده نگهدارد و سلاح‌های درخواستی وی را نیز ببرد و همچنین باید به دریا سالار موجه نیگو خاطر نشان می‌کرد که در فصل آینده شاه و ملکه قبرس را ملاقات و آنها را برای پیوستن به ناوگان وی متقاعد کند. سپس با هماهنگی کاترینو زنو به دربار می‌رفت و برای شاه توضیح می‌داد که جمهوری ونیز هیچ گونه پیشنهاد صلحی را نخواهد پذیرفت (Ibid). به باربارو گفته شد که «به شاه بگو به واسطه سفارت دو سفیر شما یعنی اسحاق طیب و سپس حاجی محمد، از ما خواسته بودید از سمت خود با دشمن بجنگیم و همچنین درخواست مهماتی مثل تفنگ‌ها، توپ‌ها و سایر داشتید که همه اینها را با کمال میل آماده ساخته‌ایم. این جنگی که شما اکنون آن را آغاز کرده‌اید ما ده سال در آن درگیر بوده‌ایم و تصمیم داریم تا خروج کامل عثمانی ادامه بدهیم» (Documenti, Berchet: IX). باربارو باید عملیات نظامی تابستان گذشته سپاه ونیز و متحدینش در سواحل آناتولی و ضرورت تصرف مناطق

ساحلی قرامان را به شاه یادآوری می‌کرد. «امید است که این زمستان شما بتوانید به دریا نزدیک شوید تا بتوانید آنچه را خواسته بودید دریافت کنید. ما قسمت اعظم آن درخواستها و تجهیزات جدید و فراوان را در کشتی‌هایمان نگهداری می‌کنیم و به وقت آن ارسال خواهد شد» (Ibid). در ادامه به باربارو تاکید شد به اطلاع شاه برساند که ونیزیان سفیری را نیز همراه اسحاق طیب راهی مجارستان کرده‌اند تا به وی در انجام سفارتش یاری رساند و شاه مطمئن باشد که ونیز به هیچ عنوان با عثمانی صلح نخواهد کرد. به باربارو توصیه گردید از دسپینا خاتون نیز خبری کسب کند و او را با «اجازه شاه» ملاقات کند و با فرزند شاه و عمریگ فرمانده اصلی نیز دیداری داشته باشد (Ibid). در ماموریت محرمانه که در تاریخ ۱۱ فوریه ۱۴۷۳ م به سفیر محول شد، آمده بود که اوزون حسن باید جنگ را ادامه بدهد و اگر عثمانی تقاضای صلح را داشت آن را رد کرده و بهتر است ایران جنگ را در آناتولی دنبال کند که منطقه حیاتی دشمن است. «ما اصلاً نمی‌خواهیم صلح برقرار شود. اگر تحت هر شرایطی سلطان ترک، آناتولی را به اوزون حسن واگذارد و همچنین همه آنچه که در تنگه و سواحل آن در روبروی یونان تملک دارد، باید که دژهای داردانل در اختیار حکومت اوزون حسن باشد تا کسی نتواند در طول سواحل ساختمانی بنا کند و ما برای گذشتن از تنگه و ورود به دریای بزرگ و آمدن به ترابوزان و دیگر نقاط در اختیار آن عالی جناب آزاد باشیم تا تجارت قدیمی دوباره پا بگیرد و موجب خوشی احوال اتباع او و ما گردد. به ما حقیقتاً باید موره آ، ملیتینو (Meletino) و نگرپونته مسترد گردد.» (Documenti, Berchet, X).

جنگ سال ۱۴۷۲ م/ ۸۷۷ ق علیرغم موفقیت‌های اولیه اوزون حسن به علت فرارسیدن زمستان متارکه شد و ادامه جنگ به سال آتی موکول گردید. به علت شرایط نظامی منطقه رفت و آمد به ایران بسیار دشوار بود و ارسال و دریافت نامه‌ها و کمک‌های نظامی ونیز بسیار به کندی پیش می‌رفت (اوزون چارشیلی، ۱۳۶۹/۲: ۹۸).

به دنبال اعزام باربارو، سنا به واسطه نامه‌های کاترینو زنو که از کافا (۱۸) نوشته شده بود، دریافت که هنوز باربارو به ایران نرسیده است پس بلافاصله پائولو اونی به نه (Paolo Ognibene) آلبانیایی را با اختیاراتی کمتر اعزام کرد تا به اوزون حسن اعلام کند معاهدات قبلی هنوز پابرجاست. به نظر می‌رسد به جز پائولو اونی به نه، فرد دیگری نیز به نام فیلیپو اونی به نه نیز به ایران اعزام شد (Donazzolo, 1867: 64). پس از اعزام اونی به نه ونیزیان تصمیم گرفتند که سفیر دیگری را به ایران اعزام کنند و آمبروزیو کنتارینی (Ambrosio Contarini) برگزیده شد (Berchet, 1865: 16). وی در بیست و سوم فوریه ۱۴۷۳ م/ ۸۸۷ ق ونیز را ترک کرد. (امیری،

۱۳۴۹: ۱۲۶) کنتارینی می‌باید هرچه سریعتر از راه زمینی به کافا رفته و با گذر از دریای سیاه به ایران می‌رسید. در ماموریت محوله به کنتارینی ذکر شده بود که تنها دغدغه و خواست ما این است که اوزون حسن امسال هرچه سریعتر به نبرد با عثمانی برگردد و این علت اصلی اعزام تو و سایر هیاتها و ارسال نامه‌هاست» (Documenti, Berchet: XIV). دولت ونیز به کنتارینی دستور داد که به شاه بگوید مهمات ارسالی به وسیله باربارو در قبرس قرار دارد و تاخیر در دریافت آن را حمل بر بی‌توجهی و ونیز نکند. به کنتارینی توصیه گردید همراه با لنچیلوتو (Lancilotto) سفیر شاه فردیناند (Ferdinando) (۱۹) (۱۴۷۹-۱۵۱۶ م)، شاه ناپولی به دربار اوزون حسن بروند. وی باید با زنو، باربارو و اونی به‌نه ملاقات می‌کرد و نهایتاً برآیند ملاقاتها را به انجام می‌رساند. سفیر موظف بود با همه سفیران اعزامی یعنی مارتین پین (Martin Pin) و پولو آلبانیایی و دیگر فرستادگانی که از طرف فرمانده دریایی کل با نامه‌های مشابه به جانب اوزون حسن اعزام شده بودند دیدار و متحدان و مشابه رفتار می‌کرد. سنا به کنتارینی دستور داد ملاقات با دسپیناخاتون، فرزندان شاه و حاکم قرامان را در برنامه‌هایش داشته باشد (Ibid).

سنا در ماموریتی محرمانه به امبروزیو کنتارینی دستور داد که به اوزون حسن یادآور شود که سال قبل که وی برای انهدام عثمانی در آناتولی حضور داشت، به فرمانده کل نیروی دریایی ونیز دستور داده شد که با همه قوا به تنگه داخل شده و تا نزدیکی قسطنطنیه نفوذ کند و دو طرف ساحل را بکوبد و ویران کند تا سبب شود عثمانی قسمتی از سپاهش را برای دفاع از خانه و پایتخت خود مشغول کند و قدرت سپاهش کم شود و با اغتشاش و آشوب در یونان و آناتولی مواجه شود (Documenti, Berchet: XV). کنتارینی وظیفه داشت به شاه توصیه کند که جنگ علیه عثمانی را از راه زمینی ادامه دهد تا ونیزیان از راه تنگه به جنگ مبادرت کنند و اگر تصمیم به جنگ از راه سوریه را دارد می‌بایست سریعتر اقدام کند. سفیر باید مانع صلح یا آتش بس می‌شد و در صورت صلح، به شاه تاکید می‌کرد تا در صلح نامه احتمالی به ونیزیان نگرپونته و آرگو مسترد گردد. ارزش نگرپونته به حدی بود که با تملک آن نیروی دریایی ونیز می‌توانست با سهولت هر نوع فعالیت دریایی را انجام دهد (Documenti, Berchet: XV & XVI). ونیزیان بر بازگشت سریعتر اوزون حسن به ادامه نبرد اصرار داشتند. زیرا از تجدید قوای سلطان ترک بیم داشتند و بعدها نتیجه جنگ درستی پافشاری آنها را تایید کرد. ونیزیان می‌ترسیدند که اتحاد شکل گرفته میان ونیز و شاه آراگون و پاپ و لهستان هر آن از هم بپاشد. آنها تاکید داشتند که اوزون حسن از راه آناتولی جنگ را دنبال کند و کمتر به مسیر سوریه روی آورد زیرا به خوبی از اهمیت استراتژیک آناتولی

اطلاع داشتند. از سوی دیگر از آنجا که به خاطر موقعیت جنگی منطقه، سفیران مختلفی اعزام شده بودند، سنا اصرار داشت که کنتارینی همه را با هم متحد کرده و از تشتت آراء آنان جلوگیری کند. از آنجا که ونیزیان آگاه بودند که سلطان محمد، بارها پیشنهاد صلح داده و امکان پذیرش پیشنهاد وی توسط اوزون حسن وجود دارد؛ خواستار این بودند که از این امر جلوگیری شود. با وجود این با در نظر گرفتن تمام احتمالات درصدد برآمدند که به شاه ایران بقبولانند که خواسته‌های آنها نیز در شرایط صلح احتمالی لحاظ گردد. تاکید سنا بر دیدار با دسپینا خاتون همسر اوزون حسن و سارای خاتون مادر شاه و فرزندان شاه و استفاده از نفوذ آنان بر شاه نیز نکته قابل توجه دیگری است که در بیشتر ماموریت‌های محوله به سفرا بر آن تاکید شد. در این اوقات که اونی به‌نه و کنتارینی عازم ایران بودند باربارو در جستجوی راهی برای رسیدن به ایران بود و زنو نیز در جستجوی راهی برای بازگشت به ونیز بود. زنو در راه بازگشت، شاه لهستان را ترغیب کرد که با مجارستان صلح کند. در حقیقت زنو می‌خواست که شاه مجارها از ناحیه لهستان خیالش آسوده باشد تا بتواند به راحتی به اتحاد علیه ترک‌ها بپیوندد (Documenti, Berchet: XV).

پس از مدتی کاترینو زنو در ۲۷ ژوئیه ۱۴۷۳ م از اردوگاه اوزون حسن در ارزنجان نوشت که شاه، سفیر عثمانی را به خاطر اتحاد با ونیز و به منظور تشکر از مهمات ارسالی ونیزیان، مرخص کرده است. زنو همچنین نوشته بود که شاه وی را فراخوانده و به وی دستور داده است که به سنای ونیز و امپراطور فدریکوی سوم (۱۴۹۳-۱۴۵۲ م) و شاه مجارستان نامه بنویسد و به همه آنها اطلاع دهد که باهم برای ویرانی عثمانی قدرتمندانه از سمت اروپا اقدام کنند (Documenti, Berchet: XI). زنو با ذکر عملیات نظامی، به اطلاع دولت ونیز رسانید که فرمانده نیروی دریایی، سه قلعه را گرفته و به کاظم بیگ تحویل داده است. زنو اذعان داشت که اوزون حسن، می‌خواهد با سیصد هزار سوار مسلح و مجهز به نبرد برود (Ibid).

در هفدهم ژوئن ۱۴۷۳ م/ ۸۷۸ ق اوزون حسن خود را به نزدیکی خَرْتِپَرْت (۲۰) رسانده و در ارزنجان اردو زد. سپاه عثمانی نیز در شمال فرات نزدیک ترجان اردو زده بود. در اولین برخوردها، اغورلو محمد (پسر اوزون حسن از همسر کرد وی) سپاه عثمانی را در هم شکست. (منجم باشی، ۱۳۹۳: ۲۳۷) در این نبرد که به «ترجان» معروف شد پیروزی از آن سپاه اوزون حسن گردید. سواران اوزون حسن نیروهای عثمانی را تار و مار کرده و وارد ساحل چپ فرات شدند. سلطان عثمانی یکی از سوباشی‌های (۲۱) خود را برای درخواست صلح به نزد اوزون حسن فرستاد اما وی به خاطر سوگندی که در حضور زنو خورده بود، پیشنهاد صلح را رد کرد (Documenti, Berchet: XI).

مدتی بعد در یازدهم آگوست ۱۴۷۳ م / هشتم ربیع الاول ۸۷۸ ق، نبرد دیگری در ناحیه اتلق بئلی (۲۲) در گرفت. سواران آق قویونلو از ابتدا تا آخر برتری خود را حفظ کردند ولی در پایان نبرد ضد حمله پیاده نظام عثمانی که مجهز به سلاحهای آتشین بود، آنان را با شکست روبرو کرد (Manente, 1567: ۱۰۹). در سفرنامه زنو آمده که «سرانجام عثمانیان پس از دادن تلفاتی سنگین شکست یافتند» (سفرنامه ونیزیان، ۱۳۴۹: ۲۴۱) به اعتقاد وی اگر شب فرا نمی‌رسید اوزون حسن پیروز نهایی نبرد می‌شد. از آنجا که سرزمینها کوهستانی بود، عثمانی‌ها نمی‌توانستند توپخانه خود را به کار گیرند. در این محاربه از ایرانیان پانصد نفر و از ترکان پانزده هزار نفر کشته شدند. اوزون حسن مایل به ادامه جنگ نبود، اما اصرار پسران و لشکریان منجر به ادامه جنگ شد و این بار چون جنگ در دشت بود عثمانی از توپخانه خویش بهره برد و نهایتاً فاتح نبرد شد (همانجا). چیزی که ونیزیان از آن بیم داشتند اتفاق افتاد زیرا وقفه جنگ به خاطر زمستان سبب شد عثمانی تجدید قوا کند. این وقفه به سلطان ترک فرصت داد که همه سپاهیان یونان را به خدمت بگیرد. برای تسهیل کار و اینکه سربازان با رغبت در جنگ حاضر شوند مالیاتهای سه ساله غیر مسلمانان را بخشید. در بهار ۱۴۷۳ م سلطان از قسطنطنیه خارج شد و راه اسکوتاری را در پیش گرفت. سلطان ترک چندین بار درخواست مذاکره داد اما شاه ایران به خاطر توانایی سپاهیان و پشتیبانی ونیزیان، هر پیشنهادی را رد کرد (Cappelletti, 1850: 340-1). در روز اول جنگ ایرانیان فاتح شدند و در مبارزه دوم هم فاتح بودند اما فرزند شاه کشته شد و به خاطر ترس و بیم از توپخانه ترکان، ایرانیان گریختند. اسب‌هایشان که تا به حال صدای توپها را نشنیده بودند اردوگاه را ترک کردند. اوزون حسن و سپاهیان به کوههای ارمنستان عقب نشستند و سلطان محمد اردوی آنها را غارت کرد و فاتحانه به قسطنطنیه بازگشت. در این نبردها از ایرانیان ده هزار و از ترکها چهل هزار نفر کشته شدند (Manente, 1567: 109). بنا به اظهارات زنو پس از خاتمه جنگ و شکست اوزون حسن، دو سفیر از مجارستان خدمت شاه رسیده و شاه به مرد ونیزی دستور داد همراه با آن دو مجار عزیمت کند و نامه او را به ونیز برساند. زنو تصمیم داشت یک سال دیگر در ایران بماند تا بداند نتیجه نبردها با عثمانی به کجا می‌انجامد اما نمی‌توانست از دستور شاه تبعیت نکند. «با نام خدا همراه با این سفیران مجاری به سرزمینم بازخواهم گشت. امیدوارم خداوند مرا به سلامت به ونیز برساند.» زنو نامه را در هجدهم آگوست ۱۴۷۳ م در اردوگاه اوزون حسن که چهار روز تا ارزنجان فاصله داشت نگاشت (Documenti, Berchet: XII). ارسال پیاپی سفیران ونیزی از راههای مختلف به همراه با تدارکات جنگی، علاوه بر جدیت ونیزیان نشانگر این بود که ترکان

عثمانی تمامی راههای منتهی به میدانهای نبرد را در اختیار گرفته یا حداقل دسترسی به آنها را دشوار ساخته بودند.

فرجام سفیران ونیزی

سفیران اعزامی ونیز که به منظور انعقاد و تحقق اتحاد نظامی با اوزون حسن عازم ایران شده بودند هرکدام پایانی متفاوت را تجربه کردند. باربارو مجبور شد مهمات ارسالی را در قبرس رها کرده و یکسال در این جزیره اقامت کند زیرا تمامی سواحل در اشغال ترکها بود. وی سفر مصیبت باری داشت و توسط کردان در کوههای طوروس مورد حمله قرار گرفت و حاجی محمد نیز به قتل رسید. وی سرانجام موفق به دیدار شاه ایران گردید (Berchet, 1865: 20). همچنین (امیری، ۱۳۴۹: ۶۸) باربارو که در حقیقت می‌بایست در حین جنگ میان اوزون حسن و عثمانی به ایران می‌رسید مدتها پس از خاتمه جنگ به ایران قدم نهاد. اونی به‌نه نیز چند روز قبل از باربارو به ایران رسید. وی در گزارشی که در ۱۷ فوریه ۱۴۷۵ م به سنای ونیز ارائه داد، اذعان داشت «در ماه آگوست به قبرس آمده و سپس به قرامان رفتم و با کاروان حجاج ترک وارد حلب شدم. سپس آنها را به این بهانه که کیفم را گم کرده‌ام، فریب داده و به عقب بازگشتم و از راه فرات علیا وارد قلمرو اوزون حسن شدم. در آنجا مورد تکریم قرار گرفتم و در این هنگام جوزافا باربارو در حالی که مورد حمله راهزنان قرار گرفته و همراهانش کشته شده بودند لخت و عور به دربار شاه رسید. باربارو چون اسب داشت توانسته بود از مهلکه بگریزد. شاه وی را خلعت بخشید و کسانی را به جستجوی قاتلان و راهزنان فرستاد» (Malipiero: 1843: 110) اوزون حسن، اونی به‌نه را ماموریت داد که به دولت ونیز بگوید در بهار آینده سپاهی عظیم را تدارک خواهد دید (Berchet, 1865: 20). کنتارینی نیز وقتی به تبریز رسید چون دریافت که شاه در اصفهان است، عازم آن شهر شد و با شاه به تبریز بازگشتند. کنتارینی در ۲۸ ژوئن ۱۴۷۵ م از نزد شاه مرخص گردید و رهسپار ونیز گشت. (Ibid, 21) وی از باربارو خداحافظی کرده عازم ونیز شد. (امیری، ۱۳۴۹: ۱۶۰) زنو نیز با نامه شاه عازم شد. مفاد نامه اوزون حسن این چنین بود: «شاه بزرگ، سلطان مسیحیت نیکولا ترون دوجه ونیز.. اکنون شما را آگاه می‌کنم که چگونه سلطان عثمانی با کرداری ناشایست به قلمرو ما آمده در منطقه ارزنجان فرود آمد و تعداد کمی از افراد ما با آنها روبرو شدند» (Documenti, Berchet: XIII). اوزون حسن تعداد کشتگان ترکها را پنجاه و شش هزار نفر ذکر کرده بود که در میان آنها صد و پنجاه سوباشی و سیصد و پنجاه صاحب منصب نیز وجود داشتند. وی خاطر نشان کرده بود شکست کوچکی بود اما عثمانی آن را بزرگ نشان داد. ما

به عقب بازگشتیم و اکنون در کشورمان در صلح و استراحت هستیم. اوزون حسن گفت قصد دارد در اولین فرصت با اتحاد ونیزیان و به کمک خداوند بر عثمانی حمله برد. وی به ونیزیان یادآوری کرد که فرمانی به نقاط مختلف کشورش، «یعنی عراق و فارس تا هندوستان و طبرستان، مازندران، گیلان، آذربایجان و بغداد» فرستاده تا از آنها سپاه و سلاح فراهم آید. «لازم است در این موارد شکی نباشد زیرا حرف من یکی است. اول آگوست ۱۴۷۳ م» (Ibid).

اوزون حسن با جدیت تمام در اندیشه از سرگیری نبرد با عثمانیان بود اما شورش فرزندان او غورلو محمد و مقصود میرزا که به تحریک سلطان ترک انجام گرفت، سبب شد تمام تلاش‌های وی معطوف به ایجاد آرامش در داخل قلمرو خویش باشد. (سفرنامه ونیزیان، ۱۳۴۹: ۲۵۴ & ۸۶). سرانجام اوزون حسن پس از لشکرکشی به گرجستان در حالی که حدوداً ۵۴ ساله بود بیمار گردید و در سال ۱۴۷۸ م / ۸۸۲ ق درگذشت. (میرجعفری، ۱۳۸۸: ۳۰۲) & (امیری، ۱۳۴۹: ۱۱۱) با مرگ اوزون حسن امیدهای ونیزیان برای یافتن متحدی در شرق به ناامیدی مبدل شد و آنها پیمان صلحی با عثمانی امضا کردند. بدین ترتیب سلسله جنگ‌های ونیزیان با عثمانی که شانزده سال به طول انجامیده بود در ۱۴۷۸ م / ۸۸۳ ق به پایان رسید. در حقیقت ونیزیان اجبار به این صلح را لکه ننگی بر پیشانی جهان مسیحیت می‌دانستند که نتوانسته بود شرمندگی از دست دادن قسطنطنیه در ۱۴۵۳ م / ۸۵۷ ق را جبران کند (Berchet, 1865: 22). فاصله جغرافیایی و ضعف ارتباطات تنها موانع آشکار در راه شکل‌گیری یک اتحاد ضدعثمانی میان ونیز و ایران بودند. علاوه بر این، نگرش دو دولت نسبت به امپراتوری عثمانی، جایگاهشان در سیاست جهانی، و عدم شناخت کافی از اهداف سیاسی طرف مقابل، موانع بزرگ‌تری محسوب می‌شدند. (Rota, 2009: 214)

نتایج پژوهش

بررسی منابع ترجمه نشده‌ی ایتالیایی به خوبی جزئیات روند شکل‌گیری و ادامه رابطه اوزون حسن آق‌قویونلو با ونیزیان را بیان می‌کند. اشاره به مفاد نامه‌ها و ماموریت‌های سفیران در اسناد برجای مانده، شکی در عزم و حسن نیت دوطرف در برقراری اتحاد علیه عثمانی برجای نمی‌گذارد. این منابع متفق‌القولند که توسعه‌طلبی ترکان عثمانی در غرب قلمرو خویش و تصرف مستملکات ونیزیان در دریای سیاه و مدیترانه ونیزیان را به اتحاد با ایران برانگیخت. بدین منظور میان دربار اوزون حسن و ونیزیان سفیرانی مبادله شدند که نشان از عزم جدی طرفین در اتحاد علیه عثمانی داشت. کاترینو زنو، جوزافا بابارو، کنتارینی و اونی به‌نه از سوی ونیز و کاظم بیگ، میراث و... از

سوی اوزون حسن بار این مسوولیت خطیر را برعهده گرفته و تلاشهای دیپلماتیک را فضایی تازه بخشیدند. به دنبال ارزیابی سفیران و درخواستهای اوزون حسن، ونیزیان با ارسال مهمات و کارشناسان نظامی و مشورت‌های تاکتیکی و گشودن جبهه‌ای تهاجمی در غرب و همچنین ائتلاف با برخی کشورهای اروپایی آنچه را وعده داده بودند انجام دادند اما بخت چندان با محور اتحاد یار نبود و مشکلات عدیده‌ای سبب ناکامی و نافرجام بودن اتحاد گردید. بعد مسافت و دشواری هماهنگی همزمان تهاجمات دو طرف، عدم کامیابی ونیزیان در تحویل تسلیحات به ایرانیان، پیش دستی ترک‌ها در اشغال نقاط کلیدی، اشتباهات تاکتیکی اوزون حسن در نبرد نهایی با سلطان محمد دوم سبب ناکامی نظامی گردید. پس از این شکست، اوزون حسن در اندیشه جبران شکست بود و به ونیزیان وعده داد که حمله همه جانبه را از سر بگیرد اما شورش و سرکشی فرزندان وی را در تحقق این هدف ناکام گذاشت و پس از آن نیز مرگ به وی مهلت نداد. هرچند این بازه از روابط ایران و ونیز با عدم کامیابی همراه گردید اما خاطره این همکاریها چنان در ذهن ونیزیان باقی ماند که سبب شد آنها با روی کار آمدن صفویان این مسیر را دنبال کنند. خط سیری که از دید ونیزیان از تیمور گورکان به عنوان دشمن عثمانی شروع شده و با اوزون حسن ادامه می‌یافت و به نوه‌اش شاه اسماعیل و فرزندان او منتهی می‌شد. از سوی دیگر ضبط و ثبت دقیق ماموریت‌های سفیران ونیزی و گزارش ورود سفرای ایرانی در منابع و آرشيوهای دولتی ونیز سبب گردید تا بازخوانی آنها صفحاتی مبهم را از این برهه تاریخی روشن نماید. مسائلی که غالباً مورخان عصر آق قویونلو به راحتی از آن عبور کرده‌اند.

پی‌نوشت:

۱. دریای آدریاتیک در شمال مدیترانه قرار دارد و مرز آبی میان ایتالیا با کشورهای کروواسی، اسلوونی و آلبانی را تشکیل می‌دهد.
۲. جزیره‌ای یونانی در دریای ایونی
۳. بزرگ‌ترین جزیره یونان
۴. سینوپ بندری در جنوب دریای سیاه و شمال ترکیه می‌باشد. (قاموس اعلام الترقی)
۵. اصلاح کلونی به معنای زمین تملک شده توسط یک دولت در خارج از مرزهایش می‌باشد.
۶. به نظر می‌رسد منظور از قلمرو شیخ حسن منطقه ارزنجان می‌باشد (حسن زاده، ۱۳۷۹: ۸۹)
۷. منطقه‌ای در یونان در همسایگی آلبانی
۸. آرشیپل به مجمع الجزایر دریای اژه گفته می‌شود.
۹. منطقه‌ای در فرانسه

۱۰. منطقه‌ای در جمهوری چک
۱۱. منطقه‌ای در شمال تنگه داردانل
۱۲. معلوم نیست که کاظم حسن همان قاسم حسن بیگ سفیر قبلی بوده است یا نه.
۱۳. تراکیا ناحیه‌ای در شرق شبه جزیره بالکان که امروزه میان ترکیه، بلغارستان و یونان تقسیم شده است.
۱۴. دکتر نوایی احتمال داده است این فرد قاضی محمد نامی بوده باشد. (نوایی، پی نوشت صفحه ۱۲۱، کتاب ایران و جهان از مغول تا قاجاریه، ج ۱)
۱۵. دوجه: دوجه‌ها عالی‌ترین مقام سیاسی جمهوری ونیز بودند. قدرت آنها در اوایل زیاد بود اما به تدریج با محدودیتهای زیادی روبرو شد. دوجه مقامی انتخابی بود و وراثت در آن نقش نداشت و حق تعیین جانشین نداشتند و باید هرکاری را با مشورت انجام می‌دادند (treccani.it).
۱۶. منطقه‌ای در مرز مونته نگرو و آلبانی
۱۷. نوعی تفنگ قرون وسطایی که ابتدا برای پرتاب سنگ و بعدها باروت به کار رفت.
۱۸. شهری در ساحل جنوبی کریمه
۱۹. شاه آراگون که ناپولی را نیز در اختیار داشت.
۲۰. منطقه‌ای میان دیاربکر و ملطیه
۲۱. عنوانی بود معادل فرماندار، حاکم شهر یا قلعه که بر حسب شرایط فرق می‌کرد.
۲۲. منطقه‌ای در ارزنجان در شرق آناتولی

منابع و مطالعات:

- امیری، زهرا (۱۳۹۰) *روابط ونیز و ایران در عهد اوزون حسن آق قویونلو*. فصلنامه تاریخ پژوهی، شماره ۴۸، صص ۱-۲۰.
- امیری، منوچهر (۱۳۴۹) *سفرنامه‌های ونیزیان*. تهران: خوارزمی.
- ثواقب، جهانبخش، خالندی، انور، پروانه، فرهاد (۱۳۹۹) *سیاست صلح‌طلبی صفویان در برابر دولت عثمانی در سده دهم هجری (با تکیه بر متن مکاتبات و نقش مذهب بر این سیاست)*، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، دوره ۱۴، شماره ۲۶: صص ۱۹-۵۰.
- جدلی‌ها، سعید، پور محمدی، نصرالله (۱۴۰۳) *واکاوی ابعاد و شاخص‌های روابط خارجی ایران در عصر شاه طهماسب اول صفوی*، دوره ۱۸، شماره ۳۴: صص ۳۴-۶۲.
- حسن زاده، اسماعیل (۱۳۷۹) *حکومت ترکمانان قراقویونلو و آق قویونلو در ایران*، تهران: سمت.
- حق اوزون چارشیلی، اسماعیل (۱۳۷۰) *تاریخ عثمانی*، ترجمه وهاب ولی، تهران: مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- دورانت، ویل (۱۳۴۵) *تاریخ تمدن* (رنسانس) ترجمه سهیل آذری، ابوطالب صارمی، تهران: اقبال.
- روملو، حسن بیگ (۱۳۴۹) *احسن‌التواریخ*. به اهتمام دکتر عبدالحسین نوایی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

- شهبازی، مسعود. دین پرست، ولی (۱۳۹۸) جایگاه امپراتوری طرابوزان و امیرنشین قرامان در روابط آق قویونلوها و عثمانی در زمان حسن بیگ آق قویونلو، فصلنامه تاریخ ایران، دوره ۱۲، شماره ۲، صص ۵۷-۷۰.
- ططری، علی، (۱۳۸۶) بررسی روابط ایران و اروپا در دوره ترکمانان آق قویونلو، فصلنامه تاریخ روابط خارجی، شماره ۳۰، صص ۱۸-۴۰.
- طهرانی، ابوبکر (۱۳۵۶) تاریخ دیاربکر، تصحیح نجاتی لوغال و فاروق سومر، چاپ دوم، تهران: کتابخانه طهوری.
- فرخی، یزدان، امین پور، آرش (۱۳۹۷) شاه اسماعیل، امرای کرد و از دست رفتن دیاربکر از ایران، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، دوره ۱۲، شماره ۲۲: صص ۱۰۹-۱۳۲.
- کریمی، علیرضا (۱۳۹۲) سیاست در نزد ایرانیان عصر صفوی، پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، دوره ۷، شماره ۱۲: صص ۱۲۷-۱۵۲.
- میر جعفری، حسین (۱۳۸۵) تاریخ تیموریان و ترکمانان، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- نجفلو، توفیق (۱۳۹۰) قارقویونلوها و آغ قویونلوها، ترجمه پرویز زارع شاهمرسی. تبریز: نشر اختر.
- نوبی، عبدالحسین (۱۳۶۴) ایران و جهان از مغول تا قاجاریه، تهران: نشر هما.
- نوبی، عبدالحسین (۱۳۵۶) اسناد و مکاتبات تاریخی ایران از تیمور تا شاه اسماعیل، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- هینتس، والتر (۱۳۶۶) تشکیل دولت ملی ایران، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: انتشارات خوارزمی.
- Amat di sanfilippo, Pietro (1874), *Bibliografia dei viaggiatori italiani*, Roma: coi tipi del salvinocci.
- Berchet, Guglielmo (1865) *La repubblica di Venezia e la Persia*, Torino: G.B. Paravia e comp.
- Canale, Michel- Giuseppe (1866) *Storia del commercio, dei viaggi, delle scoperte e carte nautiche degli italiani*, Genova: Sociale.
- Cappelletti, Giuseppe (1850) *Storia della repubblica di Venezia*, 6 vol. Venezia: G. Antonelli.
- Casati, Luigi Agostino (1866) *La Guerra di Chioggia e la pace di Torino*, Firenze: successori le Monnier
- Donazzolo, Pietro (1867) *I viaggiatori veneti minori*, Roma: alla sede della societa.
- Heyd, Gulielmo (1868) *Le colonie commerciali degli italiani in oriente*, Venezia: Antonelli.
- Malipiero, Domenico, (1843) *Annali veneti dadall'anno 1457 al 1500*, a cure di F. Longo, Firenze: Gio. Pietro Vieusseux.
- Manente, Ciprian (1567) *Dello historie di Ciprian Manente da orvioto*, Venezia: apresso Gabriel Giolito de Ferrari.

- Meserve, Margaret(2008) *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Massachusetts: Harvard university press.
- Molmenti, Pompeo(1928) *La storia di Venezia*, parte terza,Bergamo: Istituto italiano darte grafiche – editore.
- Pia pedani, Maria(2005) *Venezia tra Mori, Turchi e Persiani*, Vicenza
- Ramusio, Giovanni Battista(1978-88) *Navigazioni e viaggi*, Torino: Einaudi.
- Rota,Giorgio(2009) *Safavid Envoys in Venice*, in: Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn, eds., *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im mittleren Osten in der frühen Neuzeit*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, p. 213-249. (Philos-Hist. Kl. Sitzungsberichte, Band 796. Archiv für österreichische Geschichte, Band 141)
- Stanchev,Stefan(2010)*Devedo:the venetian response to sultan Mehmed II in the venetianottoman conflict of 1426-79*,Mediterranean Studies, Vol.19.pp.43-66.
- Woods,John E(1999)*The Aqqyunlu Clan, Confederation, Empire*, Salt Lake City: the university of Utah press.